

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

СТУДЕНЧЕСКОЕ НАУЧНОЕ ОБЩЕСТВО
STUDENT SCIENTIFIC SOCIETY

ISSN 1829-4367

**СБОРНИК НАУЧНЫХ
СТАТЕЙ СНО ЕГУ**

**COLLECTION OF SCIENTIFIC
ARTICLES OF YSU SSS**

2 (2)

Общественные науки – Social Sciences

(Востоковедение, история – Oriental Studies, History)

ЕРЕВАН - YEREVAN

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕГУ - YSU PRESS

2014

2

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՈՒՄԱՆՈՂԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

ISSN 1829-4367

ԵՊՀ ՈՒԳԸ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

2 (2)

Հասարակական գիտություններ
(Արևելագիտություն, պատմություն)

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

2014

3

Հրատարակվում է
ԵՊՀ գիտական խորհրդի որոշմամբ

Издается по решению Ученого совета ЕГУ

Published by the resolution
of the Academic Council of YSU

Խմբագրական խորհուրդ՝

պ.գ.դ., պրոֆ. Է. Մինասյան
պ.գ.դ., պրոֆ. Յ. Մարգարյան
պ.գ.դ., պրոֆ. Յ. Աբրահամյան
բ. գ. դ., պրոֆ. Գ. Ասատրյան
պ. գ. թ., պրոֆ. Ալ. Սաֆարյան
պ. գ. թ., դոց. Է. Ջոհրաբյան
բ. գ. թ., դոց. Ռ. Մելքոնյան
բ. գ. թ., դոց. Վ. Ոսկանյան
պ.գ.թ., ասիստ. Ա. Հարությունյան
պ.գ.թ., ասիստ. Ս. Սերոբյան

Հրատ. պատասխանատու խմբագիր՝ Մ. Մալխասյան

Հրատարակիչ՝ ԵՊՀ հրատարակչություն
Հասցե՝ ՀՀ, ք. Երևան, Ալ. Մանուկյան 1, (+374 10) 55-55-70, publishing@ysu.am
Հրատարակության նախապատրաստող ստորաբաժանում՝ ԵՊՀ ուսանողական
գիտական ընկերություն
Հասցե՝ ք. Երևան, Ալ. Մանուկյան 1, (+374 60) 71-01-94, sss@ysu.am
ԵՊՀ ՈՒԳԸ հրատարակումների կայք՝ ssspub.y-su.am

**ԱՐՑԱՆԻ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏՆ ՈՒ ԱՂՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱԿԱՔԱՐՈՋՉՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ
ԴՐԱՆՎՈՐՈՒՄՆԵՐ**

Գևորգ Ղուկասյան

ԵՊՀ, Պատմության ֆակուլտետ, բակալավրիատի ուսանող

Գիտ. դեկ.՝ պ.գ.դ., պրոֆ. Զ. Պետրոսյան

Էլփոստ՝ gmgukasyan@gmail.com

2004 թ. Աղբրեջանի Հանրապետության նախագահ Իլիամ Ալիևը, հրավիրելով Աղբրեջանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահության նիստ, հանձնարարում է երկրի գիտնականներին ապացուցել Արցախի ոչ հայկական ու հայերի՝ Արցախում նոր ժամանակներից եկվոր տարր լինելը:

Մինչ աղբրեջանական պատմագիտական դպրոցը կլծվեր նախագահի հանձնարարականի կատարմանն ուղղված նոր գեղծարարությունների, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արցախի հնագիտական արշավախումբը՝ պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Համլետ Պետրոսյանի գլխավորությամբ, Արցախի ազատագրված շրջաններում, նախկին Աղդամ քաղաքից ոչ հեռու, Շահբուլաղ կոչվող աղբյուրների շրջակայքում, հնագիտորեն վավերացրեց Արցախի Տիգրանակերտը, որը ք.ա. առաջին դարի առաջին քառորդում կառուցել է Տիգրան Մեծը: Հաշվի առնելով սույն աշխատանքի բուն թեման՝ կշռանցեմք Տիգրանակերտի հայտնաբերման պատմությունը, պեղումների ընթացքն ու արդյունքները, որոնք մանրամասնորեն ներկայացված են արշավախմբի հաշվետվություններում, ամենատարբեր հրապարակումներում¹, www.tigranakert.am կայքում:

Նման սենսացիոն գյուտը, այն էլ շուրջ երկու տասնամյակ առաջ ամբողջովին աղբրեջանաբնակ տարածքում, չէր կարող չհարուցել աղբրեջանական հակաքարոզչության հուժկու ալիք: Հարևան երկրի գիտատեղեկատվական ողջ պոտենցիալը նախանձելի օպերատիվությամբ ձեռնամուխ եղավ, այսպես ասած, «պատմական արդարության վերականգնմանը»՝ հակաքարոզչության մեծ ալիք ծավալելով Տիգրանակերտի ու Արցախի հնագիտական արշավախմբի դեմ: Սույն քննության նպատակն է ներկայացնել աղբրեջանական գիտական հանրության կողմից պատմահնագիտական փաստերի աղավաղումը, ծավալված ու ընթացող հակաքարոզչությունը, վերջինիս հակագիտական լինելն ու ընդգծված հայատյաց ուղղվածությունը: Այդ հակաքարոզչությունը մեծ մասամբ կարելի է բնութագրել որպես անլրջությունից ու քամահրական վերաբերմունքից դեպի զգաստացման, փաստերի անտեսումից ու ծաղրից մինչև դրանց ընդունման, մեկնաբանման ու սեփականացման գործընթաց: Տիգրանակերտի 2006 թ. պեղումներից հետո, երբ արդեն բացվել էին հյուսիսային պարսպապատի ծիծեռնակապոչ կապերով շուրջ 5 մ բարձրություն ունեցող հատվածը, մասամբ վաղմիջնադարյան միանավ բազիլիկ եկեղեցին, ամրացված թաղամասի դարավանդներից մեկի հենապատը, աղբրեջանական մամուլն ու կայքէջերը անմիջապես սկսեցին հրապարակումներ թողարկել Տիգրանակերտի պեղումների մասին: Այդպես է մինչև օրս՝ սկսած ֆինանսավորումից, պեղումների տևողությունից, արշավախմբի եզրակացություններից, թեև ակնհայ-

¹ **Պետրոսյան Զ., Ժամկոչյան Ա.**, Հայերեն արձանագրություններով սկավառակ Արցախի Տիգրանակերտից (նախնական հաղորդում), «ՊԲՀ», թիվ 1, 2009, էջ 166-176: **Պետրոսյան Զ., Կիրակոսյան Լ., Սաֆարյան Վ., Վարդանեսովա Տ. և ուր.**, Արցախի Տիգրանակերտի հետազոտության հիմնական արդյունքները. 2005-2009 թթ.: «Հնագիտական ուսումնասիրություններն Արցախում 2005-2010 թթ.», Ստեփանակերտ, 2011, էջ 3-23: **Petrosyan H., Kirakosyan I. Safaryan V. Zhamkochoyan A. Vardanyan R. Karapetyan I. Vardanesova T.**, The Discovery and First Results of Archaeological Investigations of Tigranakert in Artsakh: 2005–2009, "Archaeology of Armenia in the Regional Context". Yerevan, 2012, p. 223-235. **Petrosyan H.**, Archaeological Research in Tigranakert, "AIEA Newsletter", 2007, N 42, p. 31-38.

տորեն խուսափում են հուշարձանի ընդհանրական տեսքը ներառող լուսանկարների օգտագործումից. օրինակ, ադրբեջանական և ոչ մի կայքում դուք չեք հանդիպի Տիգրանակերտի պարիսպների լուսանկարների՝ այն դեպքում, երբ հյուսիսային պարսպի երկարությունը այժմ գերազանցում է 185 մ.:

Սկզբնական շրջանի անլուրջ ու քամահրական վերաբերմունքը, որը կարելի է անվանել հակաքարոզչության առաջին փուլ, շուտով վերաճեց առավել լուրջ ու հաշվենկատ կեցվածքի, արշավախմբի աշխատանքներում սկսեցին փնտրել քաղաքական աստառ: Իր խոսքն ասաց նաև Ադրբեջանի գիտությունների ազգային ակադեմիան, որի ընդունած հատուկ որշումը Տիգրանակերտի պեղումների վերաբերյալ, տեղադրված է Ադրբեջանի Ազգային անվտանգության ծառայության կայքում¹: Սա վկայությունն է այն բանի, որ հարևան երկրում պատմագեղժարարությունը ազգային ռազմավարության գերակա ճյուղերից է և ադրբեջանական միֆի դեմ ցանկացած նոր հակափաստարկ ուղղակի վտանգ է՝ ուղղված Ադրբեջանի ազգային անվտանգությանը:

Ինչևէ, այժմ փորձենք քննել Ադրբեջանի ԳԱԱ գիտնականների վարկածները՝ ադրբեջանական լրատվամիջոցներին տված հարցազրույցների հիման վրա, նրանց հրապարակած հոդվածները²:

Անդրադառնանք ԱԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտաշխատող, Միլ-Ղարաբաղ հնագիտական արշավախմբի ղեկավար Թավաքյուլի Ալիևի հարցազրույցին³՝ տրված ադրբեջանական Day.az լրատվականին: Մեջբերում հարցազրույցից. «Մարդաբանությունը վկայում է, որ հայերը Կովկասում եկվոր են... Ղարաբաղը Կովկասի այլ տարածքների համեմատ հնագետների կողմից ավելի ուսումնասիրված տարածք է. օրինակ հայերը հայտարարում են, որ իրենք իբր Աղդամի շրջանից 10 կմ հեռավորության վրա հայտնաբերել են հին Տիգրանակերտ քաղաքը: Նրանք պնդում են, որ այդ քաղաքը հիմնադրվել է Տիգրանի տիրապետության ժամանակ, չնայած Տիգրանակերտը գտնվում է Ֆերեջե գետի աջ կողմում: Սակայն հայերը հորինել են, որ պատմության մեջ գոյություն են ունեցել չորս Տիգրանակերտներ: Եվ այժմ, իբր նրանք Շահբուլաղ կոչվող տեղանքում հայտնաբերել են այդ երեք քաղաքներից մեկը, որոնց գտնվելու վայրը հայտնի չէր: Դրանից ելնելով հայերը որոշել են Աղդամը վերանվանել Տիգրանակերտ: Հայտնի է, որ Շահբուլաղի ամրոցը հիմնադրել է Ղարաբաղի Փանահ-Ալի խանը 1751 թ.: Ադրբեջանի գիտնականները այդ ամրոցի ուսումնասիրության ժամանակ նրա քարերի վրա չեն հայտնաբերել խաչի նմանվող որևէ նշան, սակայն այժմ հայերը լուսանկարներ են տարածում, ըստ որոնց խաչի նշանն առկա է ամրոցի գրեթե բոլոր քարերի վրա: Բացի այդ, հայերին չի մտահոգում նաև այն, որ Տիգրանը ապրել է մ.թ.ա. 1-ին դարում, երբ քրիստոնեություն դեռևս չկար: Բացի այդ, հարկ է նշել, որ Տիգրան անվանումը վաղ միջնադարյան աղբյուրներում բացակայում է: Ցանկանում են նշել, որ այդ աղբյուրներում առկա են Միլ-Ղարաբաղյան գոտու հինգ հազարից ավելի գյուղերի անվանումներ, սակայն նրանցում Տիգրանակերտը բացակայում է, չնայած հայկական կողմի պնդմանը բռն կյանքը այնտեղ շարունակվել է մինչև 16-17-րդ դարերը»:

Ալևհայտ է՝ Ադրբեջանի ակադեմիական գիտնականը կամ չի տիրապետում անտիկ հունահռոմեական պատմագիրների ամենահայտնի հաղորդումներին կամ միտումնավոր պատմության խեղաթյուրման անհաջող փորձ է կատարում: «Չորս

¹ **Պետրոսյան Հ.**, Մշակութային ժառանգությունը հայ-ադրբեջանական հակամարտության գոտում. Արցախի Տիգրանակերտ. Քարոզչություն և հակաքարոզչություն, «Անցումային հասարակության առանձնահատկությունները», գիտաժողովի նյութեր, Վանաձոր, 2011, էջ 149-150:

² Սույն աշխատանքում տեղ են գտել բացառապես ադրբեջանական ակադեմիական գիտնականների հրապարակումները:

³ **Алиев Т.**, Антропология свидетельствует, что армяне - пришлые на Кавказе, 6 февраля 2012, <http://news.day.az/society/313369.html>.

Տիգրանակերտ», այսպիսի արտահայտությունն արշավախումբը չէր կարող շրջանառության մեջ դնել, այս բանաձևումը չի համապատասխանում աղբյուրների հաղորդումներին և պատմական իրականությանը, բացի այդ, գիտամեթոդաբանական սխալ է: Տիգրան Մեծը անծայրածիր կայսրության տիրակալ էր, որտեղ պաշտվում էր որպես աստված, և բնական է, որ շատ ու շատ հելլենիստական տիրակալների նման, նա ևս իր անունը հավերժացնելու համար նոր հիմնադրվող քաղաքները կոչելու էր իր անունով: Այս պարագայում կարող է խոսք լինել միայն սկզբնաղբյուրներում վկայված Տիգրանակերտերի մասին, որոնց թիվը հասնում է յոթ-ութի: Սկզբնաղբյուրներից գատ, ակնառու է, որ հնագետը չի տիրապետում Տիգրանակերտի պեղումների վերաբերյալ Արցախի հնագիտական արշավախմբի տարածած նյութերին, այլպես կիմանար, որ արշավախմբի կողմից Աղդամը երբեք չի անվանվել Տիգրանակերտ: Հայ հնագետները միշտ էլ նշել են, որ Վանքասար լեռան, որն անփոփում է Տիգրանակերտի ամրացված թաղամասը, ստորոտին գտնվող ամրոցը կառուցել է Արցախի մելիքների երկվյալ թշնամի, քոչվոր Ջևանշիր ցեղի առաջնորդ Փանահը՝ 1751-1752 թթ.: Այդ ամրոցի պատերին ազուցված սրբատաշ քարերի գոյությունը (Ամրոցի վերին շարքերն իրականացված են կոպտատաշ խիստ մանր քարերով) բացատրվում է այն հանգամանքով, որ 18-րդ դարում, երբ Տիգրանակերտի քրիստոնեական տաճարը վաղուց արդեն խոնարհված էր, ամրոցի շինարարության ժամանակ օգտագործվել են տաճարի սրբատաշ կվարդերը, որոնց վրա խաչաքանդակներ չկան: Ավելի քան հավանական է, որ աղբյուրներից հնագետը, չհասկանալով կամ միտումնավոր, խաչաքանդակների տեղ է ընդունել Ամրացված թաղամասի պարսպի ծիծեռնակապոչ կապերը, կարծելով, թե արշավախումբը դրանք համարում է Փանահի կառուցած պատերի վրա փորագրված նշաններ: Հնագետը խոսում է վաղմիջնադարյան աղբյուրներում Տիգրան անվան բացակայության մասին, կարծում ենք սա ուղղակի չիմացության արդյունք է: Նախ Տիգրան երկրորդի անունն ու գործունեությունը լայնորեն լուսաբանված են անտիկ հունահռոմեական աղբյուրներում, երկրորդ, նրա մասին բազմաթիվ հիշատակություններ և ամբողջական պատմություններ են պահպանվել թե՛ վաղմիջնադարյան, թե՛ ավելի ուշ հայկական և օտար աղբյուրներում:

Մեկ այլ զրպարտություն ևս. Թավաքյուլի Ալիևը պնդում է, թե իբր արշավախումբը տեղեկություններ է տարածում, թե բուռն կյանքը Տիգրանակերտում պահպանվել է մինչև 16-17-րդ դդ., եթե հնագետը չզլանար ու հարցազրույցից առաջ թեկուզ թռուցիկ կերպով աչքի անցկացներ www.tigranakert.am կայքը կամ այլ նյութեր, կտեսներ, որ փաստված է՝ Տիգրանակերտը գործող բնակավայր է եղել մինչև 13-րդ դ. վերջը 14-րդ դ. սկիզբը, և դրանից հետո բնակավայրը լքվել է:

Այսպիսով, Թավաքյուլի Ալիևի վերոբնյալ հարցազրույցը, որն ավելի ընդգրկուն չափով վերաբերում է բրոնզի և երկաթի դարերի հուշարձանների վավերացման ասպարեզում աղբյուրներից հնագիտական գիտության արձանագրած հաջողություններին, հնագետը երևան է բերում կատարյալ անտեղյակություն անտիկ և միջնադարյան հուշարձանների հարցում, ուստի ի վիճակի չէ հերքել կամ հաստատել Տիգրանակերտի հայտնագործումը:

Մեկ այլ հարցազրույց՝ «Արցախյան Տիգրանակերտ՝ հայկական պսևդոգիտության հերթական կեղծարարությունը»¹ խորագրով, «Բաքվի աշխատավոր» թերթը վարել է Աղբյուրներից Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտաշխատող, Աղվանքի պատմության հետազոտող Ուլվիյա Հաջիևայի հետ: Հաջիևան նշում է. «Այն ինչը հայ կեղծարարներն անվանում են արցախյան Տիգրանակերտ, հանդիսանում է ներկայիս Շահբուլաղ տեղանքը, որը հնուց ի վեր հայտնի է և հիշատակված է հայ եպիսկոպոս Մակար Բարխուդարյանցի 1895 թ. լույս տեսած

¹ Арцахский Тигранакерт — очередная фальсификация армянской псевдонауки, 03.06.2011, <http://1news.az/analytics/20110603044700457.html>.

«Արցախ» գրքում: Չնայած այն բանին, որ Բարխուդարյանի գիրքը տեղեկացիոգ է, այնուամենայնիվ նա նշում է, որ Ղարաբաղում տեղանքն անվանվում է Շահբուլաղ կամ Տառնագյուղ-Տառնակուտ, ինչը աղվանական բառակապակցություն է և չունի հայկական թարգմանություն»: Այսպիսով, Հաջիևայի հարցազրույցի հենց սկզբից կարող ենք փաստել, որ ադրբեջանցի հնագետներն իրենց հարցազրույցներում շահարկում են Շահբուլաղ տեղանունը: Հայ հնագետները միշտ էլ նշել են տարածքի անվան մասին, ինչն ամենևին չի կարող հակասել անտիկ քաղաքի տեղադրությունը հիշյալ տարածքում: Բացի այդ ամենևին էլ պարտադիր չէ պատմահամեմատական լեզվաբանության մասնագետ լինել՝ տեսնելու թնգոնակերտ – Տիգրանակերտ տեղանունների նույնականությունը, սակայն հարևան երկրի գիտնականներն աղճատում են նաև թնգոնակերտ անվանումը: Այնուհետև Հաջիևան, շարունակելով հարցազրույցը, նկատում է. «Հայ վերաբնակները Ղարաբաղ են ներմուծել նաև Թուրքիայի և Պարսկաստանի այն տեղանունները, որտեղից նրանք եկել են: Խորհրդային և ադրբեջանական գիտնականների հետազոտությունների համաձայն թուրքերը այդ տարածքներում բնակվել են առնվազն մեր թվականության 1-2 դդ. սկսած, ուստի հայկական մշակույթի ոչ մի հետք այնտեղ չի հայտնաբերվել: Այդպիսի հայկական «գտածոներ» սկսեցին ի հայտ գալ ադրբեջանական հողերի օկուպացիայից հետո: Դրանք գտնում են հենց իրենք, հայերը և արտասահմանցի ոչ մի լուրջ գիտնականի չի թույլատրվել մասնակցել «արցախյան Տիգրանակերտի» ուսումնասիրությանը»:

Այս մտքերը լավագույն արտացոլումն են ադրբեջանական գիտական հանրույթի ցայտնուտային վիճակի մեջ գտնվելու: Քաջածանոթ ենք՝ ադրբեջանական գիտությունը, որը սերտաճած է պետական մեքենային, մեկ անգամ չէ, որ անզոր փորձեր է կատարել հերքելու հայերի պատմական մեծ դերակատարումը Առաջավոր Ասիայում: Իսկ այժմ, Հաջիևան, փաստորեն ընդունում է, որ հին աշխարհի թերևս ամենահռչակավոր քաղաքներից մեկը՝ Սիլվանի կամ Դիարբեքիի Տիգրանակերտը հայերին է եղել. ընդունել այդ փաստը և հերքել Ք.ա. 1-ին դ. հայկական աշխարհակալ պետության գոյության և դրա տարածական արեալի փաստը, մեղմ ասած անտրամաբանական է: Բացի այդ, հետաքրքիր է, թե ադրբեջանական այդ ո՞ր հետազոտություններով է բացահայտվել ադրբեջանցիների մ.թ. 1-ին դարից Տիգրանակերտում ապրելու փաստը: Հնագետը նաև շահարկում է օտար գիտնականների պեղումներին չմասնակցելու հարցը, ակնարկում՝ մասնակցողների անլրջության մասին: Այդպիսի ձևակերպումից առաջ, հնագետը լավ կլիներ ծանոթանար միջազգային իրավունքի հանրահռչակ նորմերին: Հարկ ենք համարում հստակ ընդգծել, որ ոչ պաշտոնական մակարդակով պեղումներին իրենց համերաշխությունն են հայտնել և հետազոտություններին բարձր գնահատական տվել Ֆլորենցիայի, Լեչեի, Սիլվանի համալսարանները: Պեղումներին մասնակցել է նաև Լեչեի համալսարանի Հռոմի պատմության պրոֆեսոր, հայագետ Ջուստիո Տրախան, ով կարևորել է Տիգրանակերտի հայտնագործումն ու հետազոտությունները՝ Ստրաբոնի «Աշխարհագրություն» կոթողային աշխատության դեռևս անհայտ մնացած ծալքերը լուսաբանելու գործում¹:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ ադրբեջանական ևս մի ակադեմիական գիտնական կրկին անլուրջ ու անպատրաստ փորձ է անում կեղծելու պատմությունը, չանդրադառնալով և ոչ մի ձեռքբերման՝ հնագետը հերքում է այն ամենն ինչ կապված է Տիգրանակերտի հետ, փոխարենը՝ չառաջադրելով որևէ սեփական վարկած: Այս ամենին արշավախումբը պատասխանում է լայնածավալ ինտենսիվ հնագիտական հետազոտություններով և նորանոր ցնցող ձեռքբերումներով:

¹ **Giusto T.**, Roman Perceptions of Caucasian Albania, «Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության անցյալը, ներկան և ապագան», Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2008, էջ 226:

Այսպիսով, ավարտված համարելով հարևան երկրի ակադեմիական գիտնականների այն հրապարակումների քննությունը, որոնք վերագրվում են հակաքարոզչության առաջին փուլին՝ անցում կատարենք աղվանական կամ ալբանական Տիգրանակերտի մասին վարկածին, որը նույնիսկ որպես այդպիսին գոյություն ունենալու որևէ գիտական հիմք բացարձակապես չունի:

Հասկանալով, որ Տիգրանակերտի գյուտն այլևս իրողություն է և քամահրական ու ոչ լուրջ վերաբերմունքը նախ և առաջ սեփական լսարանի աչքում վարկաբեկում է ադրբեջանական գիտությունը՝ հարևան երկրի պատմահնագիտական դպրոցը՝ հանձնին հնագետ, պատմագիտության թեկնածու Մ. Խալիլովի, ձեռնամուխ եղավ Արցախի Տիգրանակերտի դեմ համեմատաբար «գիտական» հակաքարոզչության: Շուտով համացանցում լայն տարածում գտավ Խալիլովի «Աղվանական Տիգրանակերտի տեղայնացման մասին» ծավալուն հոդվածը, որում հնագետն օգտվել է անտիկ հունահռոմեական, հայ միջնադարյան և ժամանակակից հեղինակների աշխատանքներից, արշավախմբի հրապարակումներից¹: Սակայն հոդվածում նյութն ընտրովի է ներկայացված, բացակայում է հաղորդումների համակողմանի քննությունը: Խալիլովն իր հոդվածը սկսում է մայրաքաղաք Տիգրանակերտին վերաբերող Ստեփանոս Մալխասյանցի մի նկատառումից, որը ոչ մի աղբյուր չի կարող ունենալ Արցախի Տիգրանակերտի հետ: Ապա, շարադրելով բուն տեքստը, ներկայացնում է արշավախմբի ֆինանսավորումը, անդրադառնում քաղաքի մասին հայ հետազոտողների հայտարարություններին ու հարցազրույցներին: Հնագետն այնուհետև անցնում է հոդվածի հիմնական ուղղվածությանը՝ միանգամից առաջ տանելով աղվանական Տիգրանակերտի թեզը: Հղում կատարելով Մալխասյանցին ու Պատկանյանին, Խալիլովը ընթերցողին շփոթմունքի մեջ է գցում՝ փորձելով մայրաքաղաք Տիգրանակերտի մասին վկայությունները ներկայացնել որպես Արցախի Տիգրանակերտին վերաբերող, և ապացուցել, որ Շահբուլաղի տեղանքը չէր կարող Տիգրանակերտ կոչվել: Հատկանշական է այն, որ հոդվածում բավականաչափ հղված են հայ հեղինակներ, այսպես Խալիլովը գրում է. «Ալիշանը, Ջալալյանն ու Բարխուդարյանը 19-րդ դարում այցելելով Աղդամի մոտ գտնվող Տառնակուտ գյուղի մոտակայքի հին բնակատեղին, տեղայնացրել են Տիգրանակերտը հենց այդտեղ»: Այստեղ հարկ է նկատել, որ ադրբեջանցի հետազոտողն այդքան էլ քաջածանոթ չէ հայ մատենագրության դասականներին՝ Ղևոնդ Ալիշանը Հայաստանում երբեք չի եղել: Գրավոր սկզբնաղբյուրներից հայտնի է, որ Տիգրան Մեծը Տիգրանակերտներ կառուցել է Արցախի և Ուտիքի տարածքում, Գողթնում², իսկ ադրբեջանցիների պատկերացրած Աղվանքը ընդգրկում է նաև Արցախն ու Ուտիքը: Խալիլովը հենվում է Մալխասյանցի այն պնդման վրա³, որ Աղվանքում եղել է երկու Տիգրանակերտ, որոնցից մեկը գտնվում է Շամխոր գետի ափին, մյուսը՝ Տառնուտ գյուղից ոչ հեռու⁴: Այստեղ հնագետը հաշվի չի առնում այն փաստը, որ Տիգրան Մեծը, նման հելլենիստական աշխարհի բոլոր հայտնի արքաներին, իր անունով հիմնադրել է մի շարք այլ բնակավայրեր, ինչպես Մեծ Հայքում, այնպես էլ նրա

¹ Халилов М., О локализации албанского Тигранакерта, «IRS», 2007, с. 31-35.

² Հակոբյան Հ., Հին Հայաստանի մայրաքաղաք Տիգրանակերտը, «ՊԲՀ», թիվ 3, 2007, էջ 3-29:

³ Ցավոք Մալխասյանցն էլ չի հստակեցրել, որ միջնադարյան հայ աղբյուրները Աղվանքի տակ նկատ են առել հենց Արցախն ու Ուտիքը, մանրամասն տես Ուլուբաքյան Բ., Յրուսիս - արևելյան Հայաստանի նախամարզայանական շրջանի վարչաքաղաքական վիճակի հարցի շուրջ, «ԲԵՀ», 1975, թիվ 2, էջ 149-164: Հարությունյան Բ., Մեծ Հայքի թագավորության հյուսիս-արևելյան մարզերի վարչաքաղաքական կացությունը 387-451 թթ., ԲԵՀ, 1976, թիվ 2, էջ 77-95: Акоюн А., Албания-Алуанк в греко-латинских и армянских источниках, Ереван, 1987, с. 109-142: Новосельцев А., К вопросу о политической границе Армении и Кавказской Албании в Античный период - К освещению проблем истории и культуры Кавказской Албании и Восточных провинции Армении, Ереван, 1991, с. 7-15: Арутюнян Б., Административно-политическое состояние Северо-восточных областей царства Великой Армении в 387-451 гг. - К освещению проблем истории и культуры Кавказской Албании и Восточных провинции Армении, с. 16-36.

⁴ Այդ տարածքներում երկու Տիգրանակերտների գոյության և հիշատակության մասին խոսում է նաև Սեբեոսը, տես «История епископа Себеоса», прим. 140, էջ 167:

սահմաններից դուրս: Գրավոր սկզբնաղբյուրներից հայտնի է մայրաքաղաք Տիգրանակերտը՝ Թուրքիայի ներկայիս Սիլվան քաղաքի մոտակայքում, Տիգրանակերտներ՝ Մարդինի մոտ և Ջևգմայում, Տիգրանավանը՝ Գողթնում, Մարաստանում, Տիգրանակոմեն՝ Լիբանանում, Տիգրանակերտ անունով երեք քաղաքներ Արցախում և Ուտիքում¹: Ըստ Խալիլովի, եթե Տիգրանակերտ անունով քաղաք կար Աղվանքում, (որը Արցախի Տիգրանակերտը չէ) ապա անպայմանորեն դա պետք է ունենա բուն աղվանական ծագում: Փոխարենը հայտնաբերված քաղաքը ներկայացվում է որպես Անարիակում, որի մասին հիշատակում է Ստրաբոնը՝ հին հունական Էնիայի հարևանությամբ: Որո՞նք են այդ քաղաքները և որտե՞ղ է ներկայացված Էնիան.... Խալիլովը լռում է: Անարիակա բնակավայրը, որն ի նկատի ունի Ստրաբոնը, չի տեղայնացված Մեծ Հայքում: Այն Ստրաբոնի XI, 7.1-ը մեկնաբանելիս պարզ կերպով պիտի դրվի նրանից դուրս. այն Արաքսից և հայկական նահանգ համարվող Փայտակարանից, էլ չասած ավելի հյուսիս գտնվող Արցախից շատ ավելի հեռու և հարավ կարելի է տեղադրել: Ավելին, Անարիական մոտավորապես տեղայնացվում է Կասպից ծովի հարավային ավազանում, այսինքն հին Մեծ Մարաստանի սահմանի հյուսիսային կողմում՝ դեպի Կասպից ծովի հարավային ափերը: Անարիական Կուրի և Արաքսի միջագետքից շատ ու շատ հարավ պիտի գտնվի²: Ուղղակի ադրբեջանցի գինագետը որոշել է Մարաստանը տեղադրել նաև Արցախի տարածքում, ինչն ուղղակի ծիծաղելի է: Այստեղ գործ ունենք ադրբեջանական գիտական հանրության կողմից լայնորեն օգտագործվող մի էժանագին աճապարտության հետ, հեղինակը հղում է Ստրաբոն, սակայն վերջինիս հայտնի աշխատության այդ հատվածի քննությունը, միայն ու միայն երևան է հանում հետազոտողի անասելի անպատրաստությունն ու ասածը հիմնավորելու անկարողությունը³: Փաստորեն, ադրբեջանցի հետազոտողն ինքն իր լարած թակարդն ընկնելով, նույնիսկ ոչ մեծ հողվածում չի կարողանում կարմիր թելի նման տանել առաջարկված հակագիտական տեղանունը, և քաղաքը, որը մի տեղ անվանում է «աղվանական Տիգրանակերտ», փոքր ինչ ուշ անվանում է Անարիակու.... Հետո, առանց նույնիսկ որևէ փորձ կատարելու ստուգաբանել այսպես կոչված «աղվանական Տիգրանակերտ» անվան ծագումը, հնագետը, իր գործն ավարտված, ապացուցված համարելով Տիգրանակերտի աղվանական ծագումը, հայ հնագետներին մեղադրում է առանց Ադրբեջանի համապատասխան գերատեսչության թույլտվության «օկուպացված» տարածքներում պեղումներ իրականացնելու մեջ և առանձնակի շեշտում է հայ ակադեմիական-գիտական շրջանակների անտարբերությունը, որի քննարկումը դուրս է սույն աշխատանքի հիմնական ուղղվածությունից: Խալիլովը նաև խոսում է արտասահմանյան գիտնականների՝ հետազոտություններին չմասնակցելու մասին, ինչի պատասխանը սույն աշխատանքի միջնամասում արդեն տվել ենք: Իր հողվածն ադրբեջանցի գիտնականն ավարտում է հռետորական հարցով. «Հայտնաբերված հնագիտական նյութերը վկայում են այն մասին, որ նորահայտ ամրոցը ըստ երևույթին կառուցվել է ավելի շուտ, քան քաղաքը: Այ դա իսկական սենսացիա է, որ ուղղակի պատասխանում է այն հարցին, թե՞ արդյոք այդ քաղաքը Տիգրանակերտի մնացորդն է, որն իբրև կառուցվել է հայ Տիգրան 2-րդ արքայի կողմից»: Այստեղ հարկ ենք համարում նշել, որ Արցախի Տիգրանակերտի տարածքում հնագիտորեն չի վավերացվել Բ.ա. 1-ին դ. ավելի վաղ կառուցված շինության մնացորդներ, բացի այդ տարօրինակ է այն, որ մարդն, ով իրեն հնագետ է իրջորջում, վերը քննված իր գործընկերների պես, բացահայտ խուսափում է շերտագրական նյութի ներկայացումից: Եթե Տիգրան Մեծը Բ.ա. 1-ին դ. 1-ին քառորդում այդ տեղանքում կառուցել է մի զորեղ բերդաքաղաք, ապա դա չի

¹ Տես **Հակոբյան Հ.**:

² Բանավոր արժեքավոր հաղորդումների համար շնորհակալություն ենք հայտնում պ.գ.թ. Հ. Հակոբյանին:

³ **Страбон**, География, Ленинград, 1964, с. 481, (книга XI, глава VII, § 1).

նշանակում, որ դրանից առաջ այդտեղ չէր կարող որևէ կառույց լինել, կամ դրանից հետո՝ ընդհուպ մինչև նոր ժամանակները:

Խալիլովի վերոբնյալ հոդվածը, սակայն, ունի մի շատ ուշագրավ կողմ, բանն այն է, որ արդբեջանական ակադեմիական շրջանակներն արդեն ընդունում են, որ հայ հնագետները հայտնաբերել են Տիգրանի ժամանակների մի քաղաք, «մենք արդեն հնագետներ ենք, ոչ թե հին հայկական հնագետներ, ինչպես գրում էին 2006 թ.: Մենք արդեն պեղել գիտենք, քաղաք գտնել էլ կարող ենք, որն իրենք չեն էլ տեսել՝ տասնյակ տարիներ այնտեղ աշխատելով: Միակ կասկածն այն է, որ դա ոնց որ թե Տիգրանակերտը չէ...»¹, կասկած, որը սկզբնական շրջանում առկա էր նաև հայ մի շարք քաղաքական գործիչների և հետազոտողների մոտ, բայց և որը շատ շուտով, շնորհիվ արշավախմբի անխոնջ ու համառ աշխատանքի, հոօս ցնդեց:

Արդյունքում այսօր Տիգրանակերտում ունենք այն ինչ ունենք, մի անտիկ-հելլենիստական հզոր բերդաքաղաք՝ հիմնադրված մեր մեծագույն տիրակալի կողմից, Տիգրանակերտի հնագիտական թանգարանում դրված տպավորությունների մի շարք լրացված գրանցամատյաններ՝ լեցուն անասելի հպարտության մասին խոստովանություններով, հպարտություն.... մարդիկ գալով, տեսնելով նախ և առաջ հպարտությամբ են լցվում որ հայ են, ազատագրված հայրենիք ունեն ու նման մշակութային ժառանգություն: Սա է մեր աշխատանքի մեծագույն ձեռքբերումը և այն շարժիչ ոգին, որ մեզ մղում է նորանոր բացահայտումների:

ТИГРАНАКЕРТ АРЦАХА И НЕКОТОРЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ АНТИПРОПАГАНДЫ

Геворг Гукасян

В 2005 году археологическая экспедиция Института археологии и этнографии НАН РА на освобожденных территориях Арцаха обнаружила Арцахский Тигранакерт, построенный в I веке до н.э. Тиграном Великим. Этот факт не мог остаться вне поля зрения политиков Азербайджана. В итоге началась антипропаганда археологической экспедиции, которую можно разделить на 2 этапа – от сарказма и отрицания фактов до их принятия и присвоения. Второй этап включает в себя так называемый тезис «Агванского Тигранакерта», не имеющий никакой научной основы для существования.

TIGRANAKERT OF ARTSAKH AND AZERBAIJANI ANTIPROPAGANDA

Gevorg Ghukasyan

In 2005 the archeological expedition of Artsakh NAS RA in the liberated areas of Artsakh found the ancient city Tigranakert in Artsakh, which was founded by Tigran the Great in the first quarter of the 1st century BC. This fact couldn't be overshoot by the national and political attention of Azerbaijani people.

As a result an intense anti-propaganda begun against the archeological expedition of Artsakh and Tigranakert, which can be divided into two phases. The first one includes neglection, disparagement, as well as adoption and own interpretation of the facts.

The second phase includes the so-called version of «Albanian Tigranakert», which should not exist as a hypothesis.

¹ Պետրոսյան Յ., էջ 149-150: